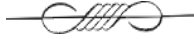

Arad rövid története

Arad megye Magyarország 1920 előtti Tiszántúli területének egyik megyéje volt. Észak felől Békés és Bihar, keleten Hunyad, délen Krassó-Szörény és Temes, nyugaton Csanád megyével volt határos. Területe 6433 km².

Az Aradi-síkság a XVII. századig csupa erdőség volt Erdőhát néven. Az uralkodó fanem a szil volt, amely megtalálható a címerben is. A források alapján már az őskorban megfigyelhető némi élet. Úgy tartották, hogy az itt megtalálható halmokat mesterségesen telepítették. A monda szerint Glogovac helyén az óriási király vándorolt ide és a bocskoráról ledobva a sarat alakultak meg a halmok, amely most is megtalálhatóak Glogovac mellett „öt halom” néven. De a monda szerint itt találhatóak Traianus és Decebál temetkezési helyei a II. Béla királyunk idején lemészárolt hatvannyolc főúr tetemei is itt vannak el temetve. E halmokon ringott az agyagipar bölcsője is: Vadászon és Csernőn bronzkori öntőműhelyek nyomaira lelhetünk.

Régi mítoszok szerint Heraklesznek három ikergyermeke közül Agathys, ki nem bírta apja íját megfeszíteni, kivándorolt anyja hazájából és a Maris folyó (mai Maros) mellett telepedett le. Agathysok fényűző emberek voltak, előszeretettel használtak arany ékszereket. Kr.e. IV századba geták vagy dákok délről, bastarnák (szarmaták, jazgyok) kiszorították őket a Kárpátok délkeleti részére, magukba olvasztották az agathy-

rusokat s Dacia néven országot alapítottak. A területen 1890-ben talált avargyűrű s azt metsző ördögárok, valamint a szent Annai aranygyűrű mutatja, hogy e vidéken nem csekély értékű lehet az új hódítók szemében. Birtokuk volt itt a magyar regemondóknak, az igriceknek. A hét vezér korában ezt a területet az a nemzetség szállta meg, melyből Ajtony is származik. 1002-ben Arad vezetése alatt határőrököt telepített le Szent István. (A krónika szerint Köröncnek a fia, Becsének az unokája, aki híven szolgált a királyt. A királytól bő ajándékot kapott,

de megunta Magyarországot és Erdélybe ment.) Aradról feltételezik, hogy megalapította Arad városát. Szent István idejében Arad mint vármegye nem létezhetett, csak 1029-től, mikor legyőzték Ajtonyt, aki a csatába életét vesztette. A XVI. században terjedt el, hogy Arad-, vagy Orod vármegyét Szent István egyik vezérérről, Arad vagy Orodról nevezték el. Arad vármegye az országban először alapított vármegyék közé tartozott. Maga a megye az oklevelekben csak 1241 óta szerepel. Az akkori Arad vármegye területe nem egyezett a ma ismert területtel, a későbbi Temes és Krassó-Szörény megyék tetemes része is hozzátartozott: 880 helység, amelyben 534 család tartozott, 11 papi testület és 41 vár volt a megye területén. Szinte minden krónika megemlíti az 1131-es véres országgyűlést, amikor Ilona királyné ösztönözésére leszámoltak azokkal, akiknek részük volt a király megvakításban. A főurak

meggyilkolásával és vagyonának elkobzásával fizikailag is megsemmisítették a király ellenzékét. Az elkobzott javakból alapították az aradi társaskáptalant. Még II. Béla idején kezdődött el a várispánság építése.

A Szent Márton tiszteletére emelt prépostság alapjait II. Béla tette le, de a bazilikát csak II. András felesége, Johanna fejezte be 1224-ben, de az 1552-ben elpusztult. Maga II. Béla is a harmincas évektől gyakran tartózkodott Aradon. Ezt jelzi, hogy 1141-ben az általa épített templom is. A középkorban az Aradi prépostságon kívül néhány főúri család, köztük a Hunyadiak kezében volt a területek többsége. Az Árpádok korábban a megyei élet még fejletlen volt. 1241-ben IV. Béla Arad vármegyében is meghordoztatta a véres kardját, hogy fegyverbe szólítsa a népet a tatárok ellen. Saul aradi főispán által vezetett bandérium az erdélyi és délvidéki dandárokkal együtt vonult a királyi táborba. Fontos szerepet kapott Albert aradi prépost és Vancsa váci püspök, hogy Ausztriába vigyék Mária királynét és a gyermeket, István herceget. 1241 májusában a tatárok Kadán vezetésével elfoglalták Nagyváradot, a nép egy része erdőkbe, lápokba menekült. Igen kevesen menekültek erdőkben. A tatároknak nem állta útját senki egészen Arad és Zaránd megye északi részéig. A tatárok felajánlották, hogy ha behódolnak, akkor sértetlenül hazatérhetnek, így éhségtől elcsigázott nép többsége behódolt. A behódolt lakosság egy tatár előjárónak engedelmeskedett. A tatárok tervében szerepelt, hogy elfoglalja Arad és Csanád várát. Arad városnak Csanád megye felé vezető úton a Scherz-féle tanyán egy lapos és vastag csontú, rendkívül széles állú mongol jellegű koponyát találtak, melyen fegyvervágások nyomai találhatók. Ez is bizonyítja, hogy a tatárok itt jártak. Ekkor pusztulhatott el Szent Péter egyház is, amely a Tatár-halom elnevezést kapta. Arad megye északnyugati részén, Pergen (Pereg) gyűlt össze 70 falu népe. Arad megyének a hegyek

közé eső és Maros menti részeit a tatár megkímélte, mivel októberben a tatár a Dunán haladt fölfelé. A megyét 1242–43 között a tatárok mellett az éhínség is pusztította. A betelepítési hullám a megyét sem kerülte el, ide románokat, kunokat telepítettek. Ők IV. László által kijelölt helyen lakhattak csak (1279. augusztus. 10). Arad megyét a vegyes házi uralkodók ideje alatt nem érte nagy veszteség. A megye életében a fejlődés jeleit láthatjuk. A megye nemes családjai rész vettek a török elleni harcokban, így maga Hunyadi János is, aki már 1434-ben földesúr volt Aradon.

Megyei közigazgatás

Az Árpádok alatt a vármegyék gazdasági és hadiintézmények voltak. Kálmán idején még az ún. zsinaton a püspök elnökölt, de már jogot nyert a megyék 2-2 nemes bíró választásra s így arra is, hogy jogszolgáltatással foglalkozzon. A nyilvánosságot a kikiáltott gyűlés képviselte. III. Béla óta az ilyen gyűlésen hirdették ki az új törvényeket s a birtok- és bűnperekben való tanúskodás végett tömegesen jelent meg a nemesség. Valószínű ilyenkor választották meg a megyei tisztviselőket is. A tatárjárás után IV. Béla (1267: 8. tv.) képviselőlet alapjára akarta, fektetni az országgyűlést s így alkalmat adni a megyei nemességnek, hogy gyűlésein követeinek választásakor politikai ügyekkel is foglalkozzon. Ugyanekkor kezdtek megjelenni a szolgabírák. Zsigmond már a nemesség követeit a rendelet ellenőrivé tették. A tatárjárás és 1318 között a források nem tesznek említést a főispánról, 1318 táján említik meg mint Arad és Szatmár megye követeként. Jelentős főispán, akinek sokkal nagyobb politikai és katonai hatalma volt Zsigmond idején, Ozorai Pippo. 1405-ben már Temes, Csanád, Krassó és Keve vármegye főispánja volt. Így 1405. októberben az

öt megye együtt tartotta a gyűléseit Aradon. Az alispán inkább mellérendelt társa volt a főispánnak. Már Nagy Lajos korából ismert az első Arad megyei alispán (1344): „...János mester, László fia, orodi alispán s ugyanazon megye szolgabírája”.

Zsigmond korába már a feljegyzések két alispánról szólnak. 1486: 8 tv. elrendelte, hogy minden megye 10-12 nemes választson az esküdti posztra. Az első közismert esküdtetek: Szentmiklósi Erdélyi Mihály, Ségi Száz András, Asszonylaki Ravazdy Miklós, Muronyi Balázs. Arad vármegyét a nagy törvényhatóságok közé számították, amit bizonyít, hogy esküdtjeinek a száma elérte a 12 főt. A megyegyűlést a főispán vagy a király valamely megbízottja hívta össze. Arad megyében tagjai voltak az aradi, bizerei, és bulcsui apátok, a köznemesség, várőrök, udvarnokok és a várnép. Az igazságügy és a közigazgatás a régi megyében úgy egybeforr, hogy a kettőt egymástól nem lehetet szétválasztani. A XIII. században magán Aradon is találkozunk ún. istenítéletekkel. Ezek lehetek párbaj vagy sorshúzás. Időnként választott bíróság döntött a peres ügyekben.

III. Béla idején a várispánság jövedelme 347 gira volt, így Arad- és Zaránd megye jövedelme 700 gira (50-51 ezer Ft). II. András idején Arad megye jövedelmei az izmaeliták kezébe került. Az Aranybullának 1222. évi kiadása az izmaeliták adóberlése ellen kiadott tilalma mindenesetről érdekelte Aradot. A vám általában a királyi jogok közé tartozott. 1233-ig az Aradi káptalanság még vám nélkül szállította a sót. 1389-ben a Lippai vám $\frac{1}{3}$ -a az aradi egyházé volt.

Arad vármegyének a középkorban 14 mezővárosa volt. Néhány szót szólnom kell Arad városról, amelyet már a XV. században civitasnak neveztek az oklevelekben. Aradot régiesen Orodnak nevezték, és róla kapta a vármegye a nevét. 1344-ben nagyon tekintélyes hely volt, bírójául egy Miklós nevű comest emlegetnek a krónikák. A XVI.

században piacairól vásáraitól szólnak a krónikák, amelyeket a Mikelaka-féle közlegelőn tartottak. Gyakran látogatták sószállító hajók. Vára a tatárjárás után elhanyagolt, de a XVI. század elején nyílt város volt, amely mint megyeszékhely és káptalani székhely a török időkig megőrizte fontosságát. A város hajdani nevééről és fekvéséről valóságos legendák keringenek. De az biztos hogy nem Glagovácson feküdt a város, ahogy a néphit tartja. Nem kerülhető el, hogy beszéljünk a művészetekről. Arad vármegyében, a középkorban az építkezés fejlett és magas szinten volt. Két féle építkezést különítünk el az egyházi és világi építkezés. A legrégebbi egyházi építmények többnyire sövényből vagy fából készültek. Az építkezés első módjára utal a Tövis egyház elnevezés. Módosabb hegységekben csakhamar kőtemplomokat kezdtek építeni. 1333-36 között 45 plébániai temploma volt a vármegyének. Körös-Marosköz a legtöbb templom a XIII-XIV. században román stílusban épült, mint például a Vadászi templom, Ágyai templom, Fekete gyarmati templom stb. Képirás, képfaragás inkább templomokban használták. Ábrázolásuk egyházi jellegű például Jézus, Szűz Mária. Olyan várak, melyekben az uraság lakot, kétségkívül, hogy nagyobb gondot fordítottak az építkezésnél a szépségre és kényelemre. Az ásatások alapján derült ki, hogy előszeretettel használták az üvegfestészetet. Arad vármegyében az iskolák ügye egyidős az aradi főesperesség alapításával. Kétségtelen, hogy a XII. században a vármegyében volt elemi iskola. Az első lektor nevével már a XIII. században találkozhatunk, így 1247-ben Istvánéval, 1267-ben Fülöppel. Az első kántort 1269-ben Pálként említik meg a források. Utódaikat mint az első aradi középiskola tanáraiként kell tekinteni, akik reggel nyelvtanra, délben szónoklatra és gondolkodásra, délután latin szavalásra tanították a papnövendékeket és az önként jelentkezőre.

Szapolyai János uralkodása mély nyomokat hagyta a vármegye életében. Uralkodása alatt kezdődött meg a reformáció, mely e térség hitéletét teljesen megváltoztatta. A törökök Arad vármegyét sem kímélték: Arad városát teljesen felgyújtották, lakosságát legyilkolták. Nagyon kevesen tudtak elmenekülni és azok is többsége Egerbe ment, hogy értesítsék az egrieket.

Mivel Arad vármegyéből kevés maradt magyar kézen, a gyulafehérvári országgyűléshez tartozott Zaránd megyével együtt. Arad, Lippa, Temes és Gyula behódolása után a török azonnal megkezdte a várak megerősítését, palánkok építése, hogy hatalmát és uralkodását biztosítsa a Körös-Maros között, amelyeket a később temesvári vilajethez csatolt. Ahogy 1552-ben Aradot elfoglalta és szandzsák központjává tette. 1554-55-ben falakkal vette körül a várost és prépostág templomát, sőt külön várat épített a védelmére. Az aradi szandzsák magában foglalta az akkori Arad megyének a Maróstól északra Solymosi völgytől nyugatra eső egész területét, Zaránd megye nyugati síkságát, Gyula kivételével egész Békés vármegyét és Csongrád megye legészakibb részét, összesen 7500 km²-t. 1593-ban, mikor kitört a törökkel a háború, Báthory Zsigmondot a török ellen fordult. 1595-ben 13 vár között Arad is felszabadult. Báthory Zsigmond császárbarát politikájának volt az eredménye, hogy Arad vármegye is rövid Habsburg uralom alá került. Fordulatot jelentet Bocskai István felkelése, amelyhez csatlakoztak Arad és Zaránd megye rendei, a hozzájuk tartozó várak a fejedelem kezébe kerültek (Lippa, Jenő, Arad, Világos stb.). Rákóczi Zsigmond uralkodása alatt a romokban heverő Aradot odaajándékozta 160 rác katonának, így új nemesség és birtokosság alakult. Bethlen István ideje alatt élte a vármegye egyik legszomorúbb időszakát. Bethlen és a törökök között harc kezdődött, de Arad a többi várral együtt végül a török kézre maradt. Így Arad

vármegye megszűnt csak, 1735-ben támadt fel újra. A török csaknem másfél évszázados tarkozkodása alatt semmit sem hagyott örökül, sem vallási, sem hadi, sem közigazgatási rendszerből, a szókincsből is alig maradt valami. A várak romokba heverték, a nép koldusbotra jutott, a föld nagy része műveletlen volt. Császári csapatok szabadították föl az országot, így újra német kézen maradt a terület. 1799 után új korszak következik be a megye életébe. Arad megye kezd újra közigazdaságilag és területileg megalakulni. 1741:18 törvénycikk mondta ki, hogy mihelyt nyugodtabb idők következnek, a katonai szervezet megszűnik, s a megye saját kormányzata országos hatóság alá helyeztetik. Ezek mind Grassalkovics Antal nevéhez fűződik. 1748-ban Arad lett a vármegye székhelye. Lehet azt mondani, hogy Arad vármegye történeti megalakulása a XVII. század derekán fejeződött be. 1750-ben politikailag megalakult a vármegye, de a föld kérdése nem volt elintézve. A lakosság nagyon gyér volt, így elindult egy bizonyos telepítési folyamat. Az első báró Harruckern György, őt követik a wittenbergi németek akiket Glagovácra és Eleken telepítenek le. Ekkor találkozhatunk az első magyar telepítéssel is, 1753-ban Lovászi Mihály Pecskára települt.

A tótok is megszállnak egyes területeket. II. József 1785. március 18-i rendeletével az országot 10 kerületre osztotta, így Arad, Bihar, Szabolcs, Békés, Csongrád és Csanád megyék a nagyváradi kerülethez.

E területek biztosa gróf Teleki Sámuel lett. Így új közigazgatási rendszer lépett életbe. Működési köre igen korlátozott volt, nem bírta teljesíteni a felsőbb rendeleteket, főleg az adóbehajtás körében akadtak nehézségek. Zavargások, elégedetlenségek törtek ki. 1782-85be Hora és Kloska idején az erdélyi oláhság forrongott, azt híresztelték, hogy az uralkodótól jött rendelet szerint ki kell irtani a magyar nemességet. A felkelőket Solyomnál a magyar főurak állították. De

Körös völgyében is jelentkeztek lázongások. 1785 decemberben Horát és Kloskát elfogták. Aradon több cinkosukat kegyetlenül megbüntették, így sikerült „megnyugtadni” a népet. 1787-ben a törökökkel kitört háború nagyon megviselte a megye lakosságát. Az újoncok toborzását és sebesültek ellátását Aradon látták el. 1790. január 28-án helyreállították az alkotmányt, így a megyei élet újra kezdődhetett.

A francia forradalom eszméi még Arad megyében is lelkes követőkre talált. A francia háború terheiből a megye aktívan részt vett. 1792–94-ben nagy summaadót és újoncokat szavaztak meg. A háborúba többször kitűnt az aradi 33. számú gyalogezred. 1797-ben a megye nemessége is részt vett a nemesi felkelésben. Az 1806-os pozsonyi béke után a megye a saját ügyével foglalkozhatott, utakat épített, községeket szervezett. 1807-i országgyűlésen Arad képviselői a magyar nyelv használatát hangoztatták. Ők már használták, ezzel akarták céljukat elérni. 1811-ben nagy csapás volt a megye számára a devalváció. Az 1812-es országgyűlésen az újabb újoncokat a megye elvetette. 1813–14-es francia háborúban a megye pénzbeli és emberi segítséget megadott, ugyan így Napóleon 100 napos uralma alatt is. 1815-ben felépítik a székházat. A reformkori országgyűlés követi fontos szerepet játszódtak. A 1832–36-os országgyűlésen a megyét Atzel Antal és Török Gábor képviselte, ők inkább az örökválság ügye mellett álltak. Ők is a liberális ellenzék táborába tartoztak. 1839–40 és 1843–44-es országgyűléseken Török Gábor és Csernovics Péter voltak a követek, de itt alig voltak olyan ügyek, amelyek Arad megyét érdekelték volna. Az utolsó pozsonyi országgyűlésen 1847. november 12–1848. április 11. között Batus János és Bíró István képviselték a megyét. A kapott utasítások szabadelvűek voltak: követküldési jog, adminisztrációs sérelmek. Ezek eredménye, hogy Arad megye egy képviselő küldésére kapott jogot.

Társadalmi és gazdasági téren 1825–48 között Arad belső életében gyorsabban kelt ki a mag, amelyet Széchenyi elvetett. Csatornákat építettek (Nádor csatorna), lecsapolások, mintagazdaságok létrehozása (József nádor uradalmi), egyesületek, társaskörök, hitelintézetek alakultak. Sajnos katasztrófák is sújtották ezt a megyét, kolera (1831), árvíz (1844). Itt meg kell említenünk a segélyakciót, amit az aradi nők tettek. De azért voltak olykor-olykor ünnepélyes pillanatok is a megyében, mint például mikor 1847-ben István nádor meglátogatta megyét.

Az 1848–49-es forradalom és szabadságharc teljesen felbolygatta a megye nyugalmit. A várórség és a lakosság között összecsapásra került sor. Először Kisjenőn, Nádabon és Simádon lázadt fel a románság, mivel nem akart a nemzetőrségben belépni. Katonai segítséggel tudtak egy időre rendet csinálni. 1848 októberében Koraszinon lázadt fel a nép, rabolt, urakra tört, ezzel világossá vált: a román nép újra föllázadt. Ugyanígy Tótváradón és Konopon is. Zendülések elnyomásában a háborús helyzetnek megfelelően szigorúan jártak el. Az elfogott zendülőket kivégezték, tizenhárom falut felgyújtottak, és sokakat az aradi várba vitték. Utána a megye keleti részén törtek ki lázadások. 1848. november 26-án a sereg újra felvonult, hogy Solymoson és Konopon az oláh lázadást elfojtsa. 1849-ben a zarándi hadjáratban Csutak Kálmán őrnagy Maros déli vonalában megállította az osztrákokat és megfékezte a lázadásokat a Zöldes, Petris, Soborsin és „valea” vidéken. Ezt követette Arad ostroma és eleste. Szabadságharc levere után Arad a tizenhárom honvédtábornok kivégzéséről vált hírhedtté. Az „aradi tizenhárom” emlékét még ma is őrzi nem csak a város, hanem az egész magyar nemzet, határon innen és túl. Ezután megkezdődött az abszolutizmus kora. Az új uralkodó, Ferenc József 1856. június 16-án Aradon időzött. Aradot közelről érintette az ún. „dollárügy”:

bizottság alakult, hogy Kossuth forradalmi kiáltványát, az orosz-török háború kitörésekor (1854) terjessze. Egyúttal árulták az Amerikában készült dollárokat. Ez kitudódott, így botrány lett belőle: a tagok többsége az aradi minorita-rendház tagjai voltak, paptanárok. Nagy szigorral jártak el, évekre súlyos börtönbüntetéseket kaptak.

Az 1867-es kiegyezéssel állt helyre ismét a megyei élet. Nagy gyarapodást jelentett Arad megyére nézve a 1876:30. és 1877:1. törvények, melyekben kimondták, hogy Zaránd megyéből harmincnégy települést csatolták Arad megyéhez.

A megye belső élete (1895–1910)

Ebben az időszakban a kultúra, a gazdasági élet, forgalmi utak építése és közigazgatási téren fejlődésnek indult. A nemzeti eszme terjesztésének egyik fő tényezője az iskola, a népoktatás. 1895-ben öt, 1910-ben már hatvankilenc elemi iskola volt a megyében. A mezőgazdasági iskolák száma három volt. Ebben az időben megjelennek a népkönyvtárak, melyek célja a ponyvairodalom kiszorítása. Megjelent a „Népnevelési alapítvány”, mely a népiskolákat segítette.

1898-as Krivan-féle sikkasztási ügy megrendítette meg a megyét: hiányoztak földhitel-intézési, talajjavítási záloglevelek s Krivan János ártatlan főpénztárosra terelték az egész lopást. A megye politikai jelentőségét nagyon alábecsülték a dualizmus korában, minden felmerülő kérdésben liberális eszmék és szabadelvűség zászlaja alatt foglalt állást. 1895-ben egyházpolitikai harcok tették színesé a megye életét.

Gazdaságilag a megye a vas-, fém-, fa-, ruházat- és élelmiszeriparban fejlődött. Mezőgazdaság két részre oszlott, ez a talajviszonyokba is megmutatkozott. Fontos termék az őszi búza, tavaszi árpa, dohány, cukorrépa, kender. A megye gabonáját Ausz-

riába szállították. A gazdasági magvakat Németországba, Ausztriába, Franciaországba, Belgiumba, Hollandiába szállították. A hegyes részen a szőlő, bortermelés volt a jellemző. Meg kell említenem a selyemhernyó és méztermelést. Fontos szerepe van a hegyvidéken juhtermelésnek, de korszakunkban csökken a kecsketenyésztés. A régi bor- és szeszereskedelem, Maros menti fa kereskedelem is megvan.

Ebben a korban, nem hagyhatjuk ki a folyamatosan erősödő román nemzetiségi mozgalmat. 1903-ban javasolják, hogy a közgyűlési jegyzőkönyvbe a magyar mellett románul is megtörténjenek a feljegyzések, ezt nem fogadják el. 1905-ben feladják a passzív politikát, amelyet 1867 óta folytatnak. A nagyszabeni „Tribuna” mellett Aradon megalakul a „Románul”, a képviselők román nemzetiségi pártjának a lapja. 1920-ban a trianoni békeszerződés következtében Arad vármegye Románia része lett.

A dolgozatom végén szeretnék köszönetet mondani az Aradi Városi Múzeum igazgatójának.

IRODALOMJEGYZÉK

MÁRKI SÁNDOR: *Arad megye és Arad szabad királyi város története*. Arad monográfiája, szerk.

Bizottság, 1982

KRISTÓ GYULA (szerk.): *Korai Magyar Történeti Lexikon* (9–14 sz.). Budapest, 1994.

GYÓRFFY GYÖRGY: *Az Árpád-kori Magyarország történeti földrajza*. Budapest, 1966, Akadémiai Kiadó

Pallas Nagy Lexikona. I.kötet. kiadta. Budapest, 1893, Pallas Irodalmi és Nyomdai Rt.

GYÖRGY ALADÁR: *A föld és népe*. V.kötet. Budapest, 1905, Franklin.

Fényes Elek: Magyarországának és a Föld leírása.

PETRUSÁN MÁRTA